

**BOŽO GRAFENAUER: ZGODBE
IZ IZGNANSTVA V SRBIJO IN
BOJEV NA SREMSKI FRONTI.**

Izdal in založil Etno servis, Zavod za raziskovalne, izobraževalne in promocijske dejavnosti Ljubljana s podporo Klubov koroških Slovencev Maribor in Ljubljana – Maribor 2018, 203 str.

Na slovenskih knjižnih policah se je konec januarja letos pojavila nova, zanimiva in sporočilno prepričljiva knjiga **dr. Boža Grafenauerja** z naslovom *Zgodbe iz izgnanstva in bojev na Sremski fronti*. Spremno besedo sta prispevala dva ugledna slovenska zgodovinarja in plodna raziskovalca novejših slovenske narodne zgodovine **dr. Dušan Nečak** in **dr. Marjan Žnidarič**, lektor pa je bil prof. Ivan Žigart. Dr. Dušan Nečak je med drugim izpostavil, da »ni čudno, da je prav v času druge svetovne vojne stopilo v veljavo mednarodno humanitarno pravo. Prav v vojnem času in v času vojaških spopadov sploh so namreč najbolj pogosto kršene človekove pravice, kot so umori, poboji, mučenja, etnična čiščenja in posilstva«. Zelo ilustrativno je poudaril, da sta vojna in njene posledice »največje zlo, ki ga človek lahko stori sočloveku. In človek je ustvarjalec zla, ne orožje. Zato tudi pravične vojne ni, je samo pravična obramba zoper tistega, ki je vojno sprožil in vodil. Slovenci sodimo k sreči k tistim narodom, ki vojn nikoli nismo spodbujali in ne začenjali. Na žalost pa smo se bili nemalokrat prisiljeni vojevati za svoj obstanek: takšnih, ki so nas želeli izničiti ali nam kratiti pravico samostojnega bivanja na lastni zemlji, ni bilo malo. Tudi v drugi svetovni vojni je bilo tako«. Dr. Marjan Žnidarič, odličen

poznavalec dogajanja v okupirani slovenski Štajerski, pa je v svoji spremni besedi vnovič argumentirano izpostavil nesporno zgodovinsko resnico, da so leta 1941 okupatorji slovenski narod obsodili na fizično uničenje. Nacistični načrt o uničenju slovenskega naroda kot etnične skupnosti, je imel tri bistvene elemente: množični izgon, načrtno in množično naseljevanje Nemcev ter popolno ponemčenje vseh tistih prebivalcev zasedenih slovenskih pokrajin, ki naj bi začasno še ostali doma. »Množično izganjanje slovenskega prebivalstva so imeli nacisti celo za pogoj, brez katerega raznarodovalnega dela sploh ne bi bilo mogoče opraviti. Zato so pri izganjanju in deportacijah Slovencev vztrajali tudi takrat, ko so jih v drugih deželah že določili za čas po vojni«, je še poudaril dr. Marjan Žnidarič in dodal, da so« daleč od doma in domovine slovenski izgnanci živeli raztreseni po številnih deželah Evrope, od južne Srbije do severne Nemčije. V prvem in drugem valu deportacij v času od 6. junija do 2. septembra 1941 so bili Slovenci izgnani v Srbijo, Bosno in na Hrvaško. Pri tem pa se je zgodilo nekaj, česar nacisti niso predvideli. Enako zaslužnjeni narodi so izgnane Slovence humano in prijateljsko sprejeli ter jim tovariško ponudili roko v pomoč«.

Novih knjižnih del na to tematiko je bilo v zadnjih letih relativno malo ali skoraj nič, zato je najnovejše delo prof. dr. Boža Grafenauerja, ki po stroki ni zgodovinar, temveč pravnik, toliko dragocenejše. Da je večer peresa, potrjujejo številne knjige, ki jih je napisal s področja ustavnega prava, javne uprave, upravnega prava in lokalne samouprave kot profesor Pravne fakultete

v Mariboru in tudi kot minister za lokalno samoupravo v Drnovškovi vladi med leti 1997–2000. Tokrat se je lotil dela na zgodovinsko tematiko in treba je zapisati, da je posebnost njegovega prispevka v zakladnico slovenskega zgodovinopisja pristop k delu, ki je očitno temeljil na kompleksni in celoviti analizi izgonov Slovencev med drugo svetovno vojno po okupaciji in razkosanju jugoslovanske Slovenije aprila 1941. Tekoča pripoved in rdeča nit knjige je zgrajena na usodi lastne družine. Med številnimi izgnanimi zavednimi slovenskimi družinami v Srbijo je bila namreč tudi družina Ludvika Grafenauerja, koroškega Slovenca, rojenega v kmečki družini v Blačah v Ziljski dolini (po domače »pri Klepu«). Kot mladenič je moral ob izgubljenem koroškem plebiscitu leta 1920 zapustiti rodno Ziljsko dolino. Po šolanju na učiteljskišči v Velikovcu in v Mariboru je štirinajst let poučeval v Šentanelu nad Prevaljami, od koder se je družina Grafenauer leta 1939 preselila na slovensko Štajersko. V Framu je Ludvik Grafenauer postal upravitelj tamkajšnje osnovne šole in je pomembno soblikoval utrip kraja in okolice. Avtor knjige je vse to spretno vtkal v vsebino dela, v katerem so v ospredju usode družinskih članov Grafenauerjevih: Ludvika, Marije, roj. Sonjak, Danice, por. Vrbnjak, Ludvika Grafenauerja ml. in Zdravka. Drobci njihovega doživljanja vojne in izgnanstva se berljivo iskrijo in ponujajo zelo preprosto sliko tega za Slovence krutega časa. Ob imenovanih je dodanih še nekaj zapisov o širši družini in njenih članih, in sicer o družini Sonjak iz Jamnice, iz katere izhaja Marija Grafenauer, in o družini Valentina Grafenauerja, Ludvikovega

brata, ki je po plebiscitu leta 1920 prav tako moral zapustiti rodno Koroško. Naključje je hotelo, da jih je usoda izgnanstva v Srbiji vnovič povezala in da so delili nesrečo slovenskih izgnancev v Srbijo. Avtor je knjigo razdelil na tri smiselno in vsebinsko zaokrožene dele. V prvem delu je obdelal in predstavil razmere pred okupacijo na slovenskem Štajerskem in na območju Frama vse do odhoda Grafenauerjeve družine v izgnanstvo v Srbijo. V drugem, osrednjem in najobširnejšem delu pa je celovito obdelal šteti transport slovenskih izgnancev in njegovo pot iz Maribora do Srbije. V tem poglavju piše o sprejemu naših izgnancev v Srbiji in poudarja, da so bili lepo sprejeti. Analizira in piše o življenju v vasi Venčane v letu 1941, o povezanosti slovenskih izgnancev in katoliških duhovnikov v Šumadiji, o napadu Kosmajskega odreda na Nedićeve žandarje v vasi Venčane 8. 10. 1941, o poštnih zvezah in povezavah z Beogradom in o pomoči brata Valentina (Zdravka) družini Ludvika Grafenauerja, ki jim je občutno olajšala bivanje v izgnanstvu. Avtor ne zaobide niti sodelovanja in vloge mnogih izgnancev v upor proti okupatorju in ocenjuje, da se večina teh ni nikoli več vrnila na svoja ognjišča. Obema poglavjema je dodan izjemno obsežen seznam uporabljenih virov in literature. Zdi se mi primerno izpostaviti avtorjevo odločitev, da po temeljitem lastnem premisleku in analizi nabora ugotovitev iz virov, literature in pričevanj izlušči pomembnejše drobce in jih ilustrativno kompleksno predstavi bralcem. Avtor se pri tem ni naslonil zgolj na razpoložljivo literaturo in na arhivske vire, pač pa se je podal tudi na teren, v kraje, kjer so člani družine Gra-

fenuer preživljali vojna leta v izgnanstvu. Bil je v mnogih srbskih arhivih in muzejih in zbiral podatke, srečal se je z ljudmi v Šumadiji iz okraja Lazarevac, prisluhnil je njihovi pripovedi, zgodbam in usodam, ki so jih delili s slovenskimi izgnanci. Takšen pristop mu je omogočil dovolj raznolik nabor virov, na osnovi katerih je popisal usode Grafenauerjevih, skozi katere vnovič podoživljamo tragedijo izgonov ljudi z domačih ognjišč. Imel je srečo, da je našel veliko spominskih zapisov očeta in da je ta gradiva po študiju primerno obdelal in jih umestil v čas, na katerega se nanašajo. Vidi se, da ni zgolj nekritično povzemal spominov, pač pa je zapisane spomine primerjal z drugimi viri in s strokovno literaturo. Kot dober pravnik in upokojeni univerzitetni učitelj na mariborski Pravni fakulteti je znal poiskati srednjo pot do čim bolj objektivne resnice, upoštevajoč načela materialne resnice in proste presoje dokazov. Zapisanemu zato ni kaj očitati. Morda bodo bolj zahtevni bralci pogrešali nekaj več sistematičnosti.

Tretji del knjige, ki se mi zdi za bralce celo nekoliko bolj zanimiv od prvih dveh, je posvečen dogodkom na Sremski fronti. To izpostavljam zato, ker o teh silovitih spopadih jugoslovanskih (in tudi slovenskih) partizanskih enot z Nemci v odprti fronti v Sremu še vedno vemo relativno malo. V Grafenauerjevi knjigi je del tega vojaškega spopada, ki je terjal velikanske žrtve zlasti na partizanski strani, opisan v poglavju z naslovom *Tragični dan slovenskih fantov, deklet, mož in žena na Sremski fronti*. Spoznamo nastanek Sremske fronte in njen preboj ter sodelovanje 5. (slovenskega) bataljona v tej vojaški operaciji, ki je že sodila med sklepne operacije

JA za osvoboditev Jugoslavije. Dogodke lahko поблиže spoznavamo skozi pisma in dnevnik Ludvika Grafenauerja, iz katerih veje globoko sporočilo o trpljenju, umiranju in hotenju Slovenk in Slovencev na Sremski fronti. Spomin na tragične usode Slovenk in Slovencev je še vedno preslabo vpet v zgodovinska spoznanja in resnico o tem dogajanju, vključno z operacijo *Zimska nevihta* na ravninah Srema. Ludvik Grafenauer je dnevnik (rokopis s svinčnikom na dveh listih je pisan kot opomnik z navajanjem ključnih besed) pisal med 17. januarjem in 1. aprilom 1945. Osrednja dela dnevnika se nanašata na 17. januar 1945, na »tragični dan, ko so na sremski fronti izgubili življenje številni slovenski borci in borke, in na popis trpljenja v ujetništvu«. Poučno in zanimivo branje, ki bo po mojem globokem prepričanju vzpodbudilo katerega od mlajših zgodovinarjev, da se znanstvenoraziskovalno loti tega poglavja in ga celovito obdeli, vključno z ohranjanjem zgodovinskega spomina na slovenske žrtve Sremske fronte. Dela bo imel dovolj, saj je že Grafenauer izpostavil več kot dovolj odprtih vprašanj in tudi dilem, na katere bo treba objektivno odgovoriti. Že zaradi tega je njegova knjiga dragocen izziv za zgodovinarje, ki lahko marsikaj od zapsanega dodatno osvetlijo in objektivizirajo. Avtor je tudi zelo korektno pripomnil, da bi morala država Slovenija dostojno poskrbeti za grobove in grobišča padlih slovenskih bork in borcev na Sremski fronti, jih evidentirati, urediti in seveda – vzdrževati. Tudi to poglavje zaključuje obsežen seznam uporabljenih pričevanj, virov in literature, celotno besedilo knjige pa je opremljeno z znanstvenim aparatom in s sprotnimi

opombami pod črto. Na koncu je dodano še kazalo osebnih imen. Škoda, da ni tudi stvarnega kazala in povzetka v nemškem ali angleškem jeziku. Ker pa se pisanje v dobršni meri nanaša na dogajanje v Srbiji, ne bi bil odveč še povzetek v srbskem jeziku. Upajmo, da bo te povzetke prinesel ponatis ali celo druga, dopolnjena izdaja.

Avtor je v knjigi objavil veliko dokumentarnega in slikovnega gradiva (morda bi lahko bile nekatere fotografije objavljene tudi v večjem formatu), kar samo še dopolnjuje njeno verodostojnost in bogati njeno sporočilnost. Kljub temu da to ni znanstvena monografija o slovenskih izgnancih in o Sremski fronti, je knjiga koristna osvežitev tovrstnega čtiva in prispevek k spoznavanju drobnih, vsakdanjih tegob in trpljenja slovenskih izgnancev na konkretnem primeru ene od slovenskih družin iz Frama. S knjigo je posta-

vil najlepši spomenik očetu in materi ter mnogim drugim slovenskim družinam v izgnanstvu in tudi na ta način pripomogel k ohranjanju spomina na eno od najtemnejših poglavij slovenske narodne zgodovine. Izgoni zavednih slovenskih družin iz okupirane slovenske Štajerske so bili namreč del obsežnih raznarodovalnih ukrepov, ki so jih izvajali nacisti v času okupacije 1941–1945. Božo Grafenauer je s knjigo pripomogel k uresničevanju besed dr. Marjana Žnidariča, da je za »celovit in objektiven pogled na dogajanja v tistih usodnih časih pomembno poznavanje doživetij vsakega posameznika, družin, zaokroženih skupin in naroda kot celote. Slovenski izgnanci, ki so davnega leta 1941 morali pod prisilo na hitro zapustiti svoje domove, so dokaz, kako kruta in nepravična je vojna«.

Marjan Toš